

КОНЦЕПТОСФЕРА ПОДОРОЖ В УКРАЇНСЬКОМУ, РОСІЙСЬКОМУ ТА НІМЕЦЬКОМУ ПАРЕМІЙНОМУ ФОНДІ

Стаття присвячена аналізу функціонування концептосфери ПОДОРОЖ у колективній свідомості українського, російського та німецького народів крізь призму паремійного фонду кожного з них. У статті розглянуто концепт ПОДОРОЖ у пареміях із позицій аксіологічної лінгвоконцептології, виявлено універсальні та національно специфічні складники цього концепту.

Ключові слова: концептосфера, концепт, лінгвоконцептологія, паремійний фонд.

Ляховин Е.Б. Концептосфера ПУТЕШЕСТВИЕ в украинском, русском и немецком паремийном фонде. *Статья посвящена анализу функционирования концептосферы ПУТЕШЕСТВИЕ в коллективном сознании украинского, русского и немецкого народов сквозь призму паремийного фонда каждого из них. В статье рассмотрен концепт ПУТЕШЕСТВИЕ в паремиях с позиций аксиологической лингвоконцептологии, изучены универсальные и национально специфические компоненты этого концепта.*

Ключевые слова: концептосфера, концепт, лингвоконцептология, паремийный фонд.

Lyakhovyn O. The concept-sphere TRAVELLING in Ukrainian, Russian and German paroemias. *The article deals with analysis of the concept TRAVELLING in the collective consciousness of Ukrainian, Russian and German nations through the prism of their paroemias. The author examined the concept TRAVELLING in the paroemias in the light of axiological linguistic conceptology and studied the universal and national components of this concept.*

Keywords: concept-sphere, concept, linguistic conceptology, paroemias.

Серед напрямів, що сьогодні прийнято виділяти в межах лінгвоконцептології, особливої уваги заслуговує етнолінгвоконцептологія, що тісно взаємодіє з лінгвокраїнознавством, лінгвокультурологією, етнолінгвістикою, й репрезентована науковими дослідженнями концептів окремої лінгвокультури, а також порівняльна етнолінгвоконцептологія, в аспекті дослідницьких проблем якої є порівняння концептуальних і мовних картин світу різних культур [4: 20]. Сучасних мовознавців усе частіше цікавлять лінгвокультурологічні одиниці, тобто ті мовні одиниці, що набули символічного, еталонного, образно-метафоричного значення в культурі та зафіксовані в міфах, легендах, ритуалах, обрядах, фольклорних та релігійних дискурсах, художніх текстах, фразеологізмах і метафорах, символах та пареміях (прислів'ях та приказках) [6: 33]. Багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників (Н. Арутюнова, А. Вербицька, В. Жайворонок, Т. Космеда, З. Коцюба, О. Кубрякова, В. Кононенко, Д. Лакофф, Л. Лисиченко, В. Маслова, А. Приходько, О. Шмельов та ін.) цікавило, наприклад, питання, як культура впливає на створення мовних концептів. У цьому контексті особливо актуальним є дослідження паремійних одиниць у різних лінгвокультурах із метою аналізу зафіксованих у них концептів. Дослідницькою базою поданої лінгвокультурологічної розвідки стали паремії української, німецької та російської мов у проєкції на репрезентацію концепту ПОДОРОЖ.

Паремії як наслідок колективної мовленнєвої діяльності народу розглядають сьогодні як діахронічне явище, що зумовлене психологічними й соціолінгвістичними чинниками. Як семіотичний феномен мови паремії мають подвійну природу: номінативну та комунікативну [3: 11].

У другій половині XIX ст. у європейській пареміографії почали активно застосовувати звіставно-порівняльний принцип у багатьох виданнях. Найвагомим дослідженням компаративного типу став збірник К. Бандера «Deutsches Sprichwörter-Lexikon», у якому поряд із німецькими подано французькі, італійські, шведські, данські та ін. приповідки. Успішно продовжив цю традицію І. Франко, увівши в широкий міжнародний науковий обіг багатий національний паремійний контингент. Він також довів паралельне існування чималого інтернаціонального пласту прислів'їв та приказок [9: 177].

Кожна культура має свій паремійний фонд, у якому реалізуються як універсальне, так і національне світосприйняття, стереотипи, оцінки тощо. На основі порівняльного аналізу паремійного фонду різних мов можемо робити висновки про вербалізацію світоглядних засад, правил, стереотипних уявлень, усталених формул вітання гостей чи прощання з ними, омовлення заборон та забобонів у дорозі в кожній окремій лінгвокультурі.

З огляду на те, що культура – явище надзвичайно багатогранне, йомо важко дати однозначну дефініцію, проте важливо наголосити, що однією з основних функцій культури є збереження пам'яті етносу, тому лінгвокультурологічні студії часто здійснюють у діахронічному ракурсі. Діахронічний аналіз паремійного фонду мови, що стосується становлення й формування «туристичної свідомості» та концептосфери ПОДОРОЖ, потребує ґрунтовного діахронічного дослідження, тобто аналізу прислів'їв, приказок, фразеологізмів не лише на синхронічному зрізі, тобто на сучасному етапі розвитку мови, а й з урахуванням зафіксованих у минулому паремій, що, можливо, не завжди збереглися в етносвідомості сучасного покоління, або збереглися лише частково, зокрема й з урахуванням певних регіонів. Відстеживши зміни в паремійному фонді мови, виявивши застарілі чи видозмінені паремійні одиниці, можемо зробити висновок про еволюцію колективної свідомості народу, зміни в ставленні до певних реалій та явищ дійсності.

Мета статті – розкриття етнокультурної маркованості концепту ПОДОРОЖ у паремійному фонді німецької, російської та української мов. Під концептом, услід за А. Приходьком, розуміємо структурований етносоціолінгвокультурний феномен із поняттєвим началом [8: 213]. Такий підхід дає змогу акцентувати увагу на етнічних особливостях певного концепту, що існує в колективній свідомості народу, а при звіставленні з концептами інших лінгвокультур виділити національні й універсальні складники концептів. Для опису мовної картини світу в сучасному мовознавстві все частіше дослідники послуговуються не лише терміном *концепт*, а й терміном *концептосфера*, під яким розуміють систему уявлень та знань про світ, що відображає пізнавальний досвід людини, при чому як на домовному, так і на мовному етапах, проте це не зводиться до будь-якої лінгвістичної сутності [4: 30].

Аксіологічний напрям лінгвоконцептології уможливує виявлення тієї оцінки, яку, зокрема й через паремії, етнос дає певному явищу, а про-

ведення зіставного аналізу паремій різних етносів розкриває ставлення до подорожей та мандрівництва, гостинності та інших культурних явищ в українській, російській та німецькій лінгвокультурах, характеризує національну специфіку та універсальні уявлення в концептосфері ПОДорож.

Аксіологічний аспект аналізу паремій, в основі яких лежить концепт ПОДорож, показав, що, наприклад, у побутовій свідомості українців людина, яка здійснила багато подорожей і відвідала багато країн, характеризується позитивно. Про таку людину кажуть: *він бачив світу*. Іван Франко у збірці «Галицько-руські народні приповідки» так пояснює цю паремію: «Бачив багато країв, пізнав багато людей» [1 : т. III, 93]. Порівняємо з німецьким аналогічним фразеологізмом: *Er hat die Welt gesehen* [10] або: *Zi світу чоловік — бувалий чоловік, з далеких сторін* [1 : т. III, 93]. Опозиційною є паремія: *Він ще в світі не бував*, тобто чоловік «ще не має життєвого досвіду» [1 : т. III, 94]. Порівняємо з німецьким: *Er ist nicht weit in der Welt gekommen* [10].

Паремії, які також засвідчують, що подорожі позитивно впливають на розвиток людської особистості, знаходимо і в німецькій, і в російській лінгвокультурах. У німецькій: *Reisen bildet* (Подорож робить освіченим), *Reisen ist kein Schand, zu Wasser und zu Land* (Подорож здійснювати не соромно, чи то водою, чи то сушею). Німецькій паремійній картині світу притаманні прислів'я, що позитивно характеризують вплив саме далеких подорожей на світогляд людини, напр.: *Weite Reise macht weise* (Далека подорож робить [людину] розумною); *Wer weit wandert, kann weit zurückblicken* (Хто далеко подорожує, може далі бачити); *Wenn jemand eine Reise tut, so kann er was erzählen* (Хто здійснює подорож, той може щось розповісти). Це прислів'я ввійшло в німецьку лінгвокультуру з поезії Клавдія [10] і не має відповідника ні в українській, ні в російській мові. Негативне ставлення до тих, хто не завжди оповідає правду про свої далекі подорожі, засвідчує німецьке прислів'я: *Ferne (weite) Reisen, große Lügen* (Далекі подорожі, велика брехня) [10]. В українській та російській лінгвокультурах воно також не має еквівалента.

Серед прислів'їв та приказок російського народу, зафіксованих В. Далем, знаходимо також паремії, у яких зафіксовано ціннісні орієнтири та ставлення народу до подорожей, що хоч і відрізняються за формою та викладом думки, проте доносять основну ідею про користь подорожей: *Печка нежит, а дорожка учит. Дома рука и нога спит, в дороге и головушка не дремли. Домашняя дума в дороге не годится* [2]. Йдеться про те, що подорожі стимулюють до розумової діяльності, змушують бути гнучкими і легко сприймати все нове, дають змогу побачити нові обрії та здобути новий досвід, а отже, розширити світогляд, що неможливо зробити, сидючи вдома.

Кожний національний паремійний корпус містить і відповідний відсоток суперечливих, тобто антонімічних прислів'їв [5: 96]. Як уже зазначалося, концепт ПОДорож у пареміях кожної з розглянутих лінгвокультур викликав позитивну оцінку та розцінювався як ціннісний фактор, що має освітнє, розвивальне й стимулююче значення. Проте існує низка паремій із діаметрально протилежною оцінкою, тобто ті, що викривають малопривабливий аспект поняття. У цьому разі слід брати до уваги ситуацію та контекст, у якому використовують паремії, а також те, що в пареміях, як у житті, існують взаємови-

ключні тенденції. Наприклад, у словнику, укладеному І. Франком, знаходимо: *Волочит сі світами, як циган* — «кочовий спосіб життя циганів викликає зачудовання та нехтіє у осілих людей» [1 : т. I, 375], тобто той, хто багато подорожує світами, проте не має жодної корисної мети, викликає у свідомості українського народу осуд, таких осіб прирівнюють до волоцюги.

Аналогічний зміст укладено у вислів: *Всюди бував, ніде місця не загрів* — «про непостійного чоловіка, волоцюгу». Порівняємо з німецьким: *Er ist überall gewesen, aber nirgends hingekommen* [10].

У кожній із трьох лінгвокультур було виявлено опозицію двох концептів ПОДОРОЖ та ДІМ. Кожен етнос, навіть визнаючи незаперечність корисного впливу пізнання чужих країн і культур, визнає, що своя країна, свій дім є найкращим: *Всюди добре, дома найліпше* [1 : т. I, 415]. *Чуже красне, своє найкраще* [1 : т. III, 433]. *Своя хатка — родная matka. Свой уголок — свой простор* [2]. *Überall ist gut, z' Haus aber am besten. Überall ist gut, daheim ist noch besser* [10].

Невід'ємний складник концептосфери ПОДОРОЖ у всіх трьох проаналізованих лінгвокультурах — «попутчик» (рос.), «der / die Gefährte» (нім.), «попутчик» (укр.). Образи порівняння доброго попутчика в усіх лінгвокультурах яскраві й неоднозначні. У німецькій — це порівняння з добрим конем: *Auf der Reis' ein guter Gefährte ist so gut wie ein Pferd* (У дорозі добрий попутчик як добрий кінь) [10]. У російській лінгвокультурі — це порівняння репрезентується образами батька й сина, які рідко знаходять взаєморозуміння, проте в дорозі мусять дійти згоди, напр.: *В дороге и отец сыну товарищ; В дороге и родной отец товарищ* (должен помогать); *В дороге и врага назовешь родным отцом* [2]. А також узагальнені прислів'я, що вказують на те, як добре мати гарного попутчика, напр.: *Умный товарищ — половина дороги. Одному ехать — и дорога долга* [2].

І. Франко у «Галицько-руських народних приповідках» зафіксував жартильну паремію: *В дорозі і баба — дар Божий* [1 : т. II, 47], а також іншу: *Товариш мовний в дорозі стоїть за віз смарований* — «смарованим возом легко їхати, а з розмовним товаришем приємно йти» [1 : т. III, 284].

Паремії, пов'язані з відповідною місцевістю, культурними реаліями та обрядами, забобонами, табу тощо, потребують особливого тлумачення, як-от: *На Україну ходити* — «говорять про чоловіка, охочого до мандрівки» [1 : т. III, 310]; *Блуд мі сі чепив* — «народне вірування персоніфікує “блуд”, що сидить у лісі на певних місцях і там невидимо чіпається прохожих і водить їх довкола, не даючи знайти вихідної стежки» [1 : т. I, 103]; *Не годиться повертатися, як хто вже раз пустився в дорогу* — «народне вірування, але приказка вживається, як правило, savoir vivre'a» [1 : т. I, 528]. У збірці прислів'їв М. Номиса знаходимо також омовлення прикмети, що відображає увявлення в колективній свідомості українців і потребуватиме тлумачення в інших лінгвокультурах: *Дорога чхається! Дорогу чуєш* [7].

Специфічними для німецької лінгвокультури є прислів'я, пов'язані з історією чи географічними поняттями, напр.: *Das war die Reise nach Kalwe*. (Це була подорож до Кальве). У цьому разі йдеться про марну подорож. Аналогічний зміст має прислів'я: *Dit war en Reis fuar de Prens* (діалект) (То була подорож до принца) [10].

Інтерпретації потребує також німецьке прислів'я, безеквівалентне в українській та російській лінгвокультурі: *Wandre in Italien fromm Mann, komm wieder heim zu uns nequam* (Якщо в Італію помандрує побожний чоловік, то повернеться звідти зіпсутим) [10]. Хоч не виключаємо можливості, що для пересічного німця, не ознайомленого з давнім пластом паремійного фонду німецької мови, це прислів'я також потребуватиме окремого тлумачення.

Щодо російських прислів'їв та омовлень правил і табу, то тут є деякі спільні для українського та російського етносу концепти, порівн.: *За своим отбегжим следа не запахивай* (т. е. не мети, не мой полов в тот же день) [2]. Це правило побутує і в Україні, проте воно чуже для німецького народу.

Специфічними для російського культурного контексту є також приповідки, що містять позначення географічних місць, напр.: *Волга заколывает, да облобачивает* (бурлацк.); *Волга добрая лошадка: все свезет* [2]. Але через географічну близькість та чинники історичного характеру українська та російська лінгвокультури мають більше спільних паремій: *Язык до Киева доведет* [7] / *Язык до Киева доведет* [2]. Проте в М. Номиса читаємо також: *Язык і до Кракова доведет* [7], мабуть, прислів'я характерне лише для українського паремійного корпусу і виникло через сусідство України з Польщею.

Особливості етнокультурного світобачення народу репрезентуються в паремійному фонді мови. Зіставний аналіз паремій української, російської та німецької мов, у яких репрезентовано концепт ПОДОРОЖ, дає можливість виявити національно специфічні складові цього концепту, а також паремійні аналоги й еквіваленти. Перспективу подальшого дослідження складає пояснення причин та чинників, що впливають на виникнення спорідненості паремійних корпусів української, російської та німецької мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Галицько-руські** народні приповідки : [у 3 т.] / [зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко] — Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. — Т. 1; Т. 2; Т. 3. 2. **Даль В.** Пословицы и поговорки русского народа / ПУТЬ — ДОРОГА. — Режим доступу : [http://traditio.ru/wiki/Категория: 3](http://traditio.ru/wiki/Категория:3). **Космеда Т.А.** Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу / Т.А. Космеда, Т. Ф. Осіпова. — Дрогобич : Коло, 2010. 4. **Космеда Т.А.** Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі / Т.А. Космеда, Н.В. Плотнікова. — Львів : ПАІС, 2010. 5. **Коцюба З.** Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbs'яльному просторі (від універсального до національного) / З. Коцюба. — Львів : ДП «Видавничий дім «Укрпол», 2010. 6. **Маслова В.А.** Лінгвокультурологія : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. — М. : Издательский центр «Академия», 2001. 7. **Номис М.** Прислів'я, приказки / ДОРОГА. — Режим доступу : <http://aphorism.org.ua/razd.php?rid=2> 8. **Приходько А.М.** Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. — Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 9. **Пилипчук С.М.** Галицько-руські народні приповідки : пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка / С.М Пилипчук. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 10. **Karl Friedrich Wilhelm Wander.** Deutsches Sprichwörter-Lexikon. — Режим доступу : <http://zero.org/Wander-1867>.